

Jan Ożdżyński

Niektóre wskaźniki klasyfikowania pojęć w polskiej terminologii logopedycznej

1. Wśród podstawowych operacji kognitywnych, które rzutują na strukturę tekstu naukowego, a także towarzyszą pracy nad kształtowaniem i porządkowaniem terminologii specjalnej wymienia się m.in. takie logiczne operacje i działania, jak:

A. *kategoryzacja* – odniesienie danego zjawiska do określonej kategorii (klasy elementów mających wspólną cechę); występuje w postaci: a) prostej operacji kategoryzacji, tj. *detalizacji* ‘poszukiwania zjawisk odpowiadających danej kategorii’ oraz b) operacji odwrotnej – *generalizacji*, tj. poszukiwania wspólnej kategorii łączącej rozpatrywany całokształt zjawisk¹.

B. *klasyfikacja* – a) dowolny podział logiczny; b) podział logiczny rozgałęziony, czyli taki, w którym klasy uzyskane z podziału ulegają dalszemu podziałowi; klasyfikacja w przeciwieństwie do typologii oparta jest na zasadzie opozycji prywatywnych; c) system klasyfikacyjny, schemat klasyfikacyjny; klasyfikacja wymaga wstępnej kategoryzacji zjawisk²; każda poprawna klasyfikacja powstaje w rezultacie zastosowania metodologicznego zabiegu tworzenia podziału logicznego „tylko wtedy, gdy spełnia dwa warunki: podział jest wyczerpujący i rozłączny”³; por. zn. słownikowe: *klasyfikacja* ‘podział logiczny zakresu danego pojęcia (nazwy) polegający na wymienieniu pojęć podrzędnych względem niego, tak aby suma ich zakresów równała się zakresowi dzielonemu oraz aby owe zakresy wykluczały się wzajemnie’; *klasa* (w logice) ‘zbiór przedmiotów wyodrębnionych ze względu na posiadaną przez nie wspólną cechę; zbiór dystrybutywny’ SWO₂₇, 424–425;

¹ Por. A.A. Leontiew, *Psychologija obszczenija*, Tartu 1974. Tegoż: *Priznaki swjaznosti i celnosti tieksta*, [w:] *Lingwistika tieksta. Materiaty naucznoj konfieriencji*, cz. 1, Moskwa 1975.

² E. Artowicz, B. Bojar, E. Chmielewska-Gorczyca, B. Sosińska-Kalata, J. Woźniak, *Słownik encyklopedyczny terminologii języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Warszawa 1993, s. 74; T. Wójcik, *Zarys teorii klasyfikacji*, Warszawa 1965.

³ L. Gumański, *Wprowadzenie w logikę współczesną*, Warszawa 1990, s. 22.

C. *typizacja, typologia* ‘w zn. 1. ujmowanie w pewne typy, klasyfikowanie według typów’ SWO₂₇, 885, – podział elementów danego zbioru na podzbiory przez porównywanie ich z elementami uznanymi za typy (wzorce) dla tego zbioru; *typologia* w przeciwieństwie do klasyfikacji oparta jest na zasadzie opozycji gradualnej (stopniowej)⁴; por. też w zn. 2. w metodologii nauk: ‘szeregowanie i logiczne porządkowanie elementów określonego zbioru (przedmiotów, zjawisk itp.) według zasady porównywania ich cech z cechami elementów uznanych za typy w tym zbiorze’ SWO₂₇, 885;

Treść pojęć typologicznych stanowi kompleks cech (sądów), które przysługują obiektom częściowo lub tylko w pewnym stopniu. Typ, do którego mniej lub bardziej zbliżają się obiekty, powstaje przez wyjaskrawienie („wykontrastowanie”) pewnych cech przez porównanie wedle ustalonych kryteriów, a następnie połączenie ich w jednolity obraz myślowy⁵.

2. Klasyfikacje naukowe – częściej niż naturalne – bywają monotetyczne, to znaczy oparte na jednej cesze bądź na kilku cechach tworzących całość (w odróżnieniu od naturalnych klasyfikacji politetycznych opartych na wielu cechach wspólnych)⁶.

Klasyfikacja rzeczowników pod kątem policzalności i niepoliczalności opiera się na koncepcji kwantyfikacji rzeczowników przez tzw. *klasyfikatory*, czyli „jednostki miary [łącznie się] z elementami ściśle określonych klas znaczeniowych”⁷. Proponowane przez A. Bednarka typy wyrażen klasyfikujących: *klasyfikator* i *kontener* oraz podgrupy wyrażen w ramach tych dwóch klas (jak np. „wyrażenia odnoszące się do jednostek naturalnych”, „wyrażenia odnoszące się do jednostek nienaturalnych”, „wyrażenia informujące / nie informujące o kształcie obiektu”) mogą być użyte właśnie jako miary odejścia od prototypu policzalności (lub niepoliczalności) rzeczownika⁸.

Istotą kategoryzacji jest porządkowanie świata na podstawie wybranych cech przy braku jednolitego kryterium ich doboru, „podczas gdy klasyfikacja dokonywana jest na podstawie wszystkich znanych cech, według jednolitego kryterium”⁹.

Mimo różnic wynikających z definicji słownikowych, kategoryzacja i klasyfikacja często są utożsamiane, choć różni je stopień systematyczności opisu naukowego: *kategoryzacja* ‘podział na kategorie’, ‘ujęcie w jakieś kategorie’, podczas gdy

⁴ E. Artowicz i in., dz. cyt., s. 74.

⁵ I. Lazari-Pawłowska, *O pojęciu typologicznym w humanistyce*, Studia Filozoficzne 1958, s. 30–53; T. Pawłowski, *Tworzenie pojęć i definiowanie w naukach humanistycznych*, Warszawa 1978.

⁶ E. Hunn, *Czynnik użyłtarny w ludowych klasyfikacjach biologicznych* (tłum. J. Dankowska) [w:] *Ame-rykańska antropologia kognitywna. Poznanie, język, klasyfikacja i kultura*, red. M. Buchowski, Warszawa 1993, s. 73–98.

⁷ A. Bednarek, *Leksykalne wykładniki parametryzacji świata*, Toruń 1994.

⁸ Tamże, s. 57–64.

⁹ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, tłum. i wstęp T.P. Krzeszowski, Warszawa 1988, s. 190–191.

klasyfikacja to ‘systematyczny podział czegoś, np. przedmiotów lub zjawisk na klasy (działy, podziały itp.) według zasady’ SJP Szymczak.

Pojęcie kategoryzacji wiąże się przede wszystkim z nienaukowym, potocznym doświadczeniem świata, podczas gdy w nauce stosujemy głównie klasyfikację i typizację, które jednakże powinny być poprzedzone wstępną kategoryzacją¹⁰.

Zmiana kontekstu (z potocznego na naukowy) to nie tylko wejście w odmienny system klasyfikacyjny, to również zmiana perspektywy (interpretacyjnej, badawczej). Perspektywa rozumiana tu jest zarówno w sensie szerokim – jako określony sposób oglądu świata, jak i w sensie zawężonym proponowanym przez Ronalda Langackera, jako jeden z wymiarów „obrazowości” (*imagery*), czyli zdolności ludzkiego umysłu do strukturalizacji percypowanej sytuacji na wiele alternatywnych sposobów.

Na tak rozumianą perspektywę (interpretacyjną) składają się cztery elementy: orientacja, punkt widzenia, ukierunkowanie i stopień obiektywności (subiektywności)¹¹.

Przy zmianie perspektywy z nienaukowej na naukową zmienia się przede wszystkim punkt widzenia (usytuowanie poznającego świat podmiotu na zewnątrz opisywanego fragmentu) i stopień obiektywności (przewaga kontekstu teoretycznego nad praktycznym)¹².

3. Istotną pojęciem w kognitywnym systemie pojęciowym zajmuje pojęcie *aspektu (podkategorii), fasety* – m.in. na oznaczenie ‘specyficznej wiązki (konfiguracji) sądów składających się na eksplikację terminu (pojęcia), zdających sprawę z cech przedmiotu hasłowego’¹³.

Kategoryzacja przedmiotu, dobór faset (aspektów, kryteriów) odpowiadających dokonanej kategoryzacji i jakościowe charakterystyki przedmiotu w ramach przyjętych faset stanowią łącznie o tym, co można określić mianem *profilowania*. Profilowanie jest procesem, jego efektem jest *profil*. Tworzenie profilu jest uwikłane w mechanizmy organizowania *sceny* (koherentne wyobrażenie sytuacji). J. Bartmiński interpretuje pojęcie profilu jako „nie tyle wariant znaczenia, co raczej wariant wyobrażenia przedmiotu hasłowego, ukształtowany poprzez dobór faset, ich uporządkowanie według reguł implikacji, ich wypełnienie treścią stosownie do przyjętej wiedzy o świecie, zarazem wariant kreowany przez jakiś czynnik dominujący – dominantę”¹⁴.

¹⁰ G. Habrajska, *Kategoryzacja a klasyfikacja – potoczne i naukowe widzenie świata (analiza badań ankietowych dotyczących kategoryzacji nazw roślin)*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczakowa, A. Pajdzińska, Lublin 1996, s. 221–242.

¹¹ R.W. Langacker, *A view of linguistic semantics*, [w:] *Topics in Cognitive Linguistics*, red. B. Rudzka-Ostyn, Amsterdam 1988, s. 84.

¹² J. Maćkiewicz, *Od chaosu do porządku, czyli o pewnym typie kategorii naukowych*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, s. 243–254.

¹³ J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, wyd. II, Lublin 1999, s. 103–120.

¹⁴ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998, s. 217.

Na gruncie informacji naukowej fasetą znaczy tyle co ‘podkategoria’, ‘grupa klas odpowiadających jakiejś wspólnej charakterystyce’. Fasety mogą być grupowane w kategorie¹⁵.

W rejestrach terminologicznych wypowiedzi na plan pierwszy wysuwa się pojęcie *kryterium* (podstawy) podziału (klasyfikacji). Chodzi o cechę, ze względu na którą dokonujemy podziału. Na gruncie poznania naukowego pozostaje ono w związku z filozoficznym terminem *kryterium prawdy* ‘cecha zdania lub myśli, po której poznaje się prawdziwość tego zdania i wiedzy ludzkiej’ SWO₂₇, 476.

4. W odniesieniu do terminów medycznych, które kształtują się na zasadzie (zdają sprawę z) przyczynowego lub genetycznego wyjaśniania istoty dysfunkcji organicznych można mówić o odrębnej konfiguracji kryteriów (faset?) w określaniu (identyfikacji) jednostki chorobowej, w rodzaju: *objawy (symptomy, syndromy), przyczyny (etiologia, patomechanizm), rokowania* i in.¹⁶ Pozycję kluczową zajmuje tu właśnie pojęcie *kryterium* wydzielenia jednostki nozologicznej.

W wyspecjalizowanym dyskursie logopedycznym pojawiają się bardziej szczegółowe kryteria wyróżniające poszczególne zakłócenia i zaburzenia mowy, głosu, słuchu, czytania i pisanie.

Dla przykładu – w definicjach i klasyfikacjach zaburzeń rozwoju mowy u dzieci (pochodzenia centralnego) zwraca się uwagę na:

A. aspekty temporalne:

- czas (okres rozwojowy), w którym nastąpiło uszkodzenie mózgu;
- stopień rozwoju strukturalno-czynnościowego mózgu w chwili jego uszkodzenia;
- okres, w którym patologiczne czynniki działały na centralny układ nerwowy (prenatalny, czy postnatalny);
- etap rozwoju mowy dziecka w chwili uszkodzenia mózgu;

B. aspekty przyczynowo-skutkowe:

- rodzaj przyczyn (czynników) wywołujących uszkodzenie mózgu (czynniki pochodzenia endogennego lub egzogennego);
- charakter przyczyn wywołujących zaburzenia rozwoju mowy (wrodzone, nabyte);
- (pato)mechanizm powstawania zaburzeń rozwoju mowy;
- konsekwencje (skutki) działania czynnika patogenicznego;
- podstawy, na jakich kształtowała się mowa dziecka (patologiczne lub prawidłowe);

¹⁵ S.R. Ranganathan, *Philosophy of Library Classification*, Madras 1951; por. A.I. Czerny, *Wstęp do teorii wyszukiwania informacji*, Warszawa 1978.

¹⁶ Por. *The ICD – 10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Description and Diagnostic Guidelines*, World Health Organization, Genewa 1992 (skrót: ICD – 10); także: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, American Psychiatric Association, Waszyngton 1994 (skrót: DSM – IV).

C. aspekty objawowe:

- objawy zaburzeń rozwoju mowy;
- rodzaj zaburzeń rozwoju mowy;

D. prognozy, rokowania:

- (możliwości restytucji mowy i szybkość ustępowania objawów zaburzeń);
- problemy towarzyszące (dodatkowe)¹⁷.

To zróżnicowanie kryteriów, na podstawie których definiuje się i charakteryzuje zaburzenia rozwoju mowy pochodzenia centralnego u dzieci, powoduje znaczne rozbieżności na temat istoty tych zjawisk u poszczególnych autorów zajmujących się tą problematyką¹⁸.

5. Przy tak dużym zróżnicowaniu kryteriów definicje, np. *afazji (dysfazji) dziecięcej*, mają charakter opisowy bądź rozwojowy.

Charakter opisowy mają definicje uwzględniające symptomy zaburzeń komunikacji, występujące w danym typie afazji. Kryterium kategoryzacji stanowią w tym przypadku bardziej objawy obserwowanych zaburzeń mowy, niż charakter przyczyn i czas, w którym nastąpiło uszkodzenie mózgu. Ze względu na kryterium objawowe wyróżnia się np. trzy rodzaje (typy) dysfazji (afazji) dziecięcej:

- a) *typu ekspresywnego*;
- b) *typu percepcyjnego*;
- c) *typu percepcyjno-ekspresyjnego (ICD – 10)*.

Zdaniem Zofii Kordyl o afazji dziecięcej powinno się mówić wówczas, gdy następuje utrata lub zaburzenie mowy już dobrze wykształconej, z kolei *sluchoniemota* (nazywana przez nią *niedokształceniem mowy o typie afazji*) to termin z jednej strony sugerujący, że mowa nie osiągnęła jeszcze właściwej, pełnej formy, z drugiej zaś, że w pewnym stopniu jest już ona wykształcona. Określenie „o typie afazji” wskazuje natomiast na podobieństwa w zakresie: symptomów, etiologii i patogenezy do afazji dorosłych¹⁹.

6. Przechodząc na grunt ściśle terminoznawczy, zainteresujemy się bliżej tą grupą skupień terminologicznych²⁰, które zawierają eksplicytnie wskaźniki omawianych wcześniej zjawisk i procesów kategoryzowania, klasyfikowania i profilowania pojęć.

Szczególnie charakterystyczne dla terminologicznych rejestrów wypowiedzi okazują się skupienia zawierające w swoim składzie funktory takich operacji logicznych, jak: 1) ustalanie aspektu (płaszczyzny rozważań); 2) lokalizacja zaburzenia w tle (na podłożu); 3) typizacja (typologia); 4) określanie zakresu (specyfikacja); 5) ustalanie (rejestrowanie) związków przyczynowo-skutkowych i in.

¹⁷ G. Jastrzębowska, *Podstawy teorii i diagnozy logopedycznej*, Opole 1998, s. 198, 217–221.

¹⁸ Szczegółowe informacje na temat rozpoznania różnicowego znaleźć można w polskim przekładzie ICD – 10: *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta*, t. 1, 1994, t. 3, 1997; *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, red. przekładu S. Pużyński, J. Wciórka, Kraków–Warszawa, 1997.

¹⁹ Z. Kordyl, *Psychologiczne problemy afazji dziecięcej*, Warszawa 1968.

²⁰ Por. G. Ożdżyński, *Skupienia terminologiczne w słowniku terminów logopedycznych [w:] Polska terminologia logopedyczna*, red. J. Ożdżyński, Kraków 1994, s. 63–71.

6.1. Wiedzy naukowej przyznaje się cechę abstrakcyjności, co wiąże się z wysokim stopniem uporządkowania (systemy pojęciowe, prawa naukowe, teorie). W pojęciach potocznych informacja o obiekcie jest ujmowana w syntetycznej (całościowej) postaci, natomiast w naukowych – abstrahuje się określone aspekty obiektu, czyniąc pojęcie efektywnym w badaniach naukowych, choć mało przydatnym w życiu codziennym.

Na gruncie terminologii medycznej, językoznawczej i dyscyplin granicznych zwracają uwagę takie funkcory kategoryzacji naukowej, jak *plaszczyzna rozważań* (ze względu na..., *aspekt, punkt widzenia, perspektywa*) oraz lokalizacja zaburzenia *w tle, na podłożu* (etiologia, patomechanizm, obraz kliniczny).

Charakterystyczne będą tu funkcory (wskaźniki kategoryzacji naukowej), w rodzaju:

– *na płaszczyźnie*:

zniekształcenia substancji języka [rozpatrywane, obserwowane] *na płaszczyźnie suprasegmentalnej* (niepodzielnej, prozodycznej) PSL, 373; *zaburzenia mowy w płaszczyźnie prozodycznej* STL; *wady wymowy na płaszczyźnie segmentalnej* PSL, 118; *zniekształcenia substancji fonicznej języka na płaszczyźnie segmentalnej* PSL 118.

6.2. Lokalizacja zaburzenia *w tle* (na tle) bądź *na podłożu* związane jest z ustaleniem patomechanizmów bądź patogenezы zaburzenia mowy:

– wskaźnik *na tle*:

zaburzenia mowy [powstałe] *na tle chorób neuropsychicznych* (np. schizofrenia, rozkojarzenie itp.) PSL 358; *dyslalia motoryczna (na tle zaburzeń przewodnictwa odśrodkowego)* PSL 118;

– funkcor *na podłożu*:

dysgrafia [powstała] *na podłożu akustycznej agnozji i zaburzenia słuchu fonetowego* (ros. *дисграфия на почве акустической агнозии и дефектов фонематического слуха*), według podziału M.J. Chwatcewa; PSL 114; *dysgrafia na podłożu zaburzeń fonetowego rozpoznawania* (ros. *дисграфия на основе нарушений фонемного распознавания*) PSL, 115;

Stosowane na gruncie gramatyki kognitywnej pojęcie *tła* (*drugiego planu*) R. Langacker interpretuje jako swoisty punkt odniesienia [*background knowledge*] a nie jako ten element obrazowania, który występuje w układzie „figura – tło”²¹. Znaczenie medyczne terminu nawiązuje do pojęcia *obrazu klinicznego* zaburzenia.

6.3. Typizacja – to ‘ujmowanie w pewne typy’, ‘klasyfikowanie według typów’; *typ* (łac. *typus* z grec. *týpos* ‘odbicie, obraz’) ‘model, wzór, któremu odpowiada pewna seria przedmiotów, zjawisk, form’ SWO₂₇, 885.

Pojęcia typologiczne powstają przez wyróżnienie pewnych elementów wzorcowych, rzeczywistych lub myślowo skonstruowanych, i określeniu wszystkich

²¹ R.W. Langacker, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. H. Kardela, Lublin 1995, s. 20.

innych elementów rozważanego zbioru przez stopień podobieństwa do owych wzorców, a więc pewnej relacji porządkującej²².

Zwracamy uwagę na funktry typizacji:

– (zaburzenie) *typu*: *zaburzenia głosu typu dysplastycznego* (dysfonie dysplastyczne [które są następstwem zmian strukturalnych w krtani w postaci wad i zniekształceń]), FK, 138; *zaburzenia czynnościowe typu phonoponosis* (u osób zawodowo nadużywających głosu) FK, 205; *zaburzenia typu phononeurosis* FK, 8; *zaburzenia głosu typu dysfonia spastyczna* (spasmodic dysphonia), FK, 204; *afazja rozwojowa typu ekspresyjnego* (łac. *aphasia expressiva ontogenetica*), ICD – 10: F 80, t. I – 35, III – 65, 67;

– o typie: *niedokształcenie mowy o typie afazji* (Z. Kordyl, 1986); *afazja o typie żargonu* (żargonofazja, afazja żargonowa, żargon pragmatyczny), PSL 28;

6.4. Określenie zakresu (specyfikacja) – to opis pojęcia przez wyliczenie pojęć podrzędnych danego pojęcia, pozostających na tym samym poziomie abstrakcji; jeśli wyliczamy przedmioty przyporządkowane do określonych pojęć, wówczas uzyskujemy klasę, np.:

Specyficzne zaburzenia swoiste dla wieku dziecięcego i dojrzewania PSL, 355.

Termin „cecha swoista” może dotyczyć charakterystyki zakresu danej nazwy za pomocą cech istotnych, tj. wspólnych wszystkim jej desygnatom i przysługujących tylko każdemu z nich.

Zwracamy uwagę na eksplicytny wskaźnik klasyfikacji w postaci wyrażenia przyimkowego w zakresie:

specyficzne zaburzenie procesu pisania w zakresie opanowania poprawnej pisowni LSTD, 268; por. znaczenie słownikowe zakresu ‘granice występowania jakiegoś zjawiska’ logiczne: ‘zbiór wszystkich przedmiotów, którym ta nazwa przysługuje’ MSJP, 968;

6.5. Genetyczna więź przyczynowa zjawisk zwana jest związkiem przyczynowo-skutkowym. Przyczyna interpretowana jest potocznie jako ‘czynnik wywołujący (w sposób konieczny lub przypadkowy; pośrednio lub bezpośrednio) dane zjawisko (zmianę, ruch, czynność) jako swój skutek’; por. w objaśnieniu słownikowym ‘zespół warunków wywołujących jakiś skutek, powodujących powstanie jakiegoś zdarzenia’ MSJP, 666; w znaczeniu filozoficznym jest to kategoria oznaczająca sprawczy i pierwszy w czasie człon związku przyczynowo-skutkowego (WEP 565).

W obrębie skupień terminologicznych interesująca wydaje się grupa przykładów zawierająca powierzchniowe bądź rekonstruowane funktry imiesłowowe (przymiotnikowe) typu: *uwarunkowany, spowodowany, wywodzący się, wynikły, wynikający*, a zwłaszcza wskaźniki wnioskowania (*wskutek, na skutek, w wyniku*), następstwa czasowego (*w następstwie, przyimek po*) oraz współzależności (*związane z..., w związku z...*) a także współwystępowania (*towarzyszący... zjawisku x*).

Rzeczownik profiluje *rzecz*. Przymiotnik, przysłówki, przyimek, bezokolicznik oraz imiesłów profilują taką lub inną relację atemporalną; to, czy relacja owa jest

²² W. Tatarkiewicz, *Pojęcie typu w sztuce*, [w:] W. Tatarkiewicz, *Skupienie i marzenie*, Kraków 1951.

prosta czy złożona, zależy od tego, czy profilowana relacja da się sprowadzić do pojedynczego stanu²³.

Zwracamy uwagę na odrębny status kognitywny imiesłowów przymiotnikowych biernych i czynnych, które mają charakter dwuklasowy (gradacja w obrębie właściwościowego bądź procesualnego denotowania elementów rzeczywistości).

W realiach dotyczących klasyfikacji zaburzeń mowy pojawiają się one w charakterystycznych zespołach wyrazowych (o cechach skupienia terminologicznego) rejestrujących szczególnie charakterystyczne aspekty (podkategorie) operacji kognitywnych (myślowych), w rodzaju: a) kausalność (przyczyna → skutek); b) wnioskowanie; c) następstwo czasowe (styczność czasowa); d) uwarunkowania; e) pochodzenie (źródło zjawiska) i in.

6.5.1. Kausalność – wskazywanie na powód (przyczynę) zjawiska (łac. *causalis* ‘przyczynowy’) lub inne aspekty związku przyczynowego w rodzaju:

a) czynniki sprawcze zaburzenia:

– funktor imiesłowowy (*s*)powodowany:

opóźniony rozwój mowy spowodowany niedorozwojem umysłowym (dyslogia) FK, 236; *zaburzenia mowy spowodowane uszkodzeniem mózgu* (niem. *zentrale Sprachstörung*) PSL, 358; *zaburzenia mowy spowodowane uszkodzeniem struktur korowych mózgowia* (W. Tłokiński, 116); *zespół zaburzeń oddechowych, fonacyjnych, artykulacyjnych i prozodycznych spowodowanych uszkodzeniem ośrodków i dróg unerwiających narządy mowy* PSL 132; *dysgrafia powodowana zaburzeniem percepcji fonemowej* SSK1;

– funktor *powodujący* (wymagający dopełnienia w B. lp.):

wrodzone wady rozwojowe ucha powodujące upośledzenie słuchu ICD – 10: Q 16;

b) pozostający w związku przyczynowym:

– funktory *związany(y) z...*, *w związku z...*:

afazja [związana] z tzw. *dotatkową okolicą ruchową mowy* (w morfologicznej klasyfikacji zaburzeń afatycznych J. Konorskiego) *dyzartria* (anartria) – [zaburzenie powstałe] w związku z *uszkodzeniem ośrodków i dróg unerwiających narządy mowne* (I. Styczek, 1981); *zaburzenia mowy związane z niewykształconymi sprawnościami percepcyjnymi* (S. Grabias. 1994);

6.5.2. Wnioskowanie – operacja wyprowadzania sądu na podstawie danych.

Występuje w postaci:

a) *implikacji* ‘orzekania o rezultacie na podstawie danych przyczyn’ (aspekt wynikania):

– funktor *na podstawie*:

jąkanie afatyczne u dorosłych i dzieci, rozpoznawane na podstawie odpowiednio zlokalizowanych uszkodzeń mózgowia (Arend i in.) FK 261;

– funktor imiesłowowy *wynikający* (wynikły) *z...*:

zaburzenia mowy wynikające z zaburzeń niejęzykowych czynności umysłowych PSL, 359;

²³ R. W. Langacker, dz. cyt., s. 32.

- afazja* [wynikła] z rozłączenia korowych obszarów mowy FK, 272;
 –funktor w postaci wyrażenia przyimkowego w wyniku:
zaburzenia powstające w wyniku uszkodzeń mózgowia lub dysfunkcji czynnościowych (W. Tłokiński, 116);
 – funktor imiesłowy wywodzące się:
jąkanie wywodzące się z mowy bezładnej (tachyphemia) FK 259;
 b) eksplikacja ‘wyprowadzanie ukrytych przyczyn na podstawie znanego rezultatu’:
 – funktry *wskutek, na skutek*:
opóźniony rozwój mowy na skutek uszkodzenia narządu słuchu i wzroku FK, 235; *zaburzenia siły głosu wskutek zakłócenia pracy mięśni oddechowych, fonacyjnych i artykulacyjnych* (L. Kaczmarek).
 6.5.3. Relacja następstwa czasowego (styczności w czasie):
 – funktor w następstwie:
jąkanie w następstwie wczesnodziecięcych uszkodzeń ośrodkowego układu nerwowego FK, 261; *opóźniony rozwój mowy w następstwie uszkodzenia obwodowego narządu mowy* FK, 235; *opóźniony rozwój mowy w następstwie braku motywacji do mówienia* FK, 237; *zaburzenia treści mowy w następstwie zaburzeń treści myślenia* FK, 284; w formie analitycznej: *zaburzenia głosu (...) które są następstwem zmian strukturalnych w krtani* FK, 8;
 – funktor w postaci wyrażenia z przyimkiem *po*:
wymowa bezkrtaniowa po laryngektomii, ang. *laryngectomy oesophageal speech*, PSL, 350; *jąkanie pourazowe, po urazach psychicznych (lęk, przestrasz) jak i fizycznych (urazy czaszkowo-mózgowe)* FK 261.

W celu skrócenia opisu procedury rozumowania redukcyjnego poprzednik wynikania logicznego określa się mianem racji logicznej, jego następnik zaś mianem następstwa logicznego; sam typ stosunku między twierdzeniem nauki empirycznej a jego przesłankami nazywany bywa wyjaśnieniem²⁴.

6.5.4. Uwarunkowania zaburzeń mowy. Czasownik *uwarunkować* ‘uzależnić od warunku (ów)’, ‘postawić warunek’ wskazuje na związek z podstawą słowotwórczą *warunek* ‘to, od czego coś jest uzależnione’. Przyczynowość określa się jako zespół warunków koniecznych (pozytywnych, a także negatywnych), rozumianych jako brak warunków przeszkadzających w wystąpieniu danego zdarzenia i zarazem wystarczających, by to zdarzenie zaszło²⁵.

W naszym przypadku pojęcie warunku (uwarunkowań) zwiążemy z etiologią (przyczynami zaburzeń mowy):

opóźniony rozwój mowy uwarunkowany rodzinnie FK, 240; *zaburzenia mowy uwarunkowane ubytkiem słuchu* PSL, 359; *zaburzenia mowy uwarunkowane upośledzeniem umysłowym* PSL 359.

²⁴ W. Marciszewski, *Metody analizy tekstu naukowego*, Warszawa 1977, s. 80.

²⁵ J.S. Mill, *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej*, przeł. C. Znamierowski, Warszawa 1962.

Warunek wyjściowy stwierdza, które przedmioty niewątpliwie należą do określonego zbioru; warunek indukcyjny określa, w jakim stosunku do przedmiotów już należących do zbioru powinien pozostawać nowy przedmiot, jeśli i on ma należeć do owego zbioru²⁶.

6.5.5. Kryterium pochodzenia (źródła zjawiska) na gruncie medycyny (wydzielania jednostek nozologicznych) odnosi się do etiologii (etiopatogenezy) choroby bądź dysfunkcji organizmu, por. skupienia terminologiczne:

– z funktorem *pochodzenia*:

zaburzenia głosu funkcjonalne pochodzenia centralnego PSL, 356; ros. *функциональные нарушения голоса центрального происхождения* (M.J. Chwatcew, 1959) PSL 356; *zaburzenia mowy pochodzenia środowiskowego* PSL, 124; *zaburzenia pochodzenia obwodowego* (J. Szumska, 1982).

Aby zrozumieć patomechanizm zaburzeń, określa się rodzaj uwarunkowania (przyczyny biologiczno-społeczne) ujawnia czynniki patogenne, wyjaśnia mechanizm ich powiązań, w tym też przyczynowo-skutkowych.

6.5.6. Relacja typu współzależność, współwystępowanie, proces (zjawisko) – proces współwystępujący; kolekcja terminologiczna:

– funktor imiesłowowy *towarzyszący*:

dysgrafia towarzysząca afazji motorycznej i sensorycznej (według M.J. Chwatcewa) PSL, 116; *agramatyzm towarzyszący afazji motorycznej* PSL 53; ros. *agramматизм при моторной афазии* (M.J. Chwatcew, 1959).

Rozpatrując patomechanizm zaburzeń mowy należy ustalić rodzaj, stopień, zakres zaburzeń, należy wskazać zaburzenia dominujące i współlistniejące. Konieczne jest dokonanie analizy związków współlistnienia i związków przyczynowo-skutkowych między czynnikami patogennymi, zaburzeniami i ich konsekwencjami.

7. Przytoczone wcześniej skupienia terminologiczne, zbudowane zwykle według reguł definicji taksonomicznej, ilustrują mechanizmy kategoryzowania naukowego. Wybór najbliższego rodzaju (typu) i cechy gatunkującej wskazującej na różnicę gatunkową – narzuca odrębny typ kategoryzacji zależnej od wyboru punktu widzenia i założonego typu racjonalności (w obrębie strukturyzowania wiedzy naukowej). Tworzą one właśnie terminologiczną perspektywę interpretacyjną dla całościowej charakterystyki przedmiotu hasłowego. Funkcja taksonomiczna polega na tym, że definicja służy potrzebie jednoznacznego wyodrębnienia denotatu z nadzędnej klasy nazw pojęć według reguł klasyfikacji logicznej.

Terminologia logopedyczna z pogranicza medycyny (foniatrii), psychologii klinicznej i psychiatrii dziecięcej wymaga uwzględnienia odrębnego zestawu kryteriów (aspektów, podkategorii) w rodzaju: etiologia (przyczyny), patomechanizm, objawy zaburzeń mowy i in.

Zaburzenia i zakłócenia mowy można klasyfikować dalej ze względu na różne ich (pod)kategorie, takie jak: a) rodzaj, b) rozległość, c) głębokość, d) dynamika itp.

²⁶ W. Marciszewski, dz. cyt., s. 134.

Podział uwzględniający obraz kliniczny zaburzeń – typowe symptomy, powiązania z określoną etiologią, patomechanizm, przebieg i następstwa, prognozowanie, wskazane oddziaływanie terapeutyczne – a więc zaklasyfikowanie nieprawidłowych zachowań do określonej kategorii zaburzeń rozwoju lub zachowania znaleźć można np. w podręcznikach do psychologii klinicznej, określone zaś jednostki chorobowe (nozologiczne) wyszczególniane są m.in. w podręcznikach psychiatrii dziecięcej.

Analiza wszelkich patologicznych zjawisk wymaga zrozumienia ich pochodzenia (etiopatogeneza), patomechanizmów, związków przyczynowo-skutkowych, wpływu różnych czynników na rozwój i ustępowanie zaburzeń itp.

W zależności od tego, czy zjawisko to analizuje lekarz, lingwista czy psycholog – każdy z nich zwraca uwagę na inny aspekt zagadnienia. Lekarz skupia się głównie na przyczynach (etiologii) i mechanizmach powstawania zaburzeń (patomechanizmach), lingwista – na ich objawach językowych oraz skutkach dla procesu komunikacji; psychologa z kolei interesują związki z innymi sferami rozwoju oraz konsekwencje w zakresie funkcjonowania emocjonalnego i społecznego dziecka, ucznia (pacjenta) z zaburzeniami mowy. Uwidaczniają to przyjmowane przez specjalistów kryteria kategoryzacji zjawisk logopedycznych.

Wkład reprezentantów różnych dziedzin i dyscyplin naukowych w kształtowanie myśli logopedycznej odzwierciedla obserwowana w literaturze przedmiotu różnorodność terminologiczna i zróżnicowany zestaw kryteriów, na podstawie których dokonuje się kategoryzacji zaburzeń mowy, głosu, słuchu, czytania i pisania.

Objaśnienia skrótów

M.J. Chwatcew	– M.J. Chwatcew, <i>Łogopedija</i> , Moskwa 1959.
FK	– A. Pruszewicz (red.), <i>Foniatrya kliniczna</i> , Warszawa 1992.
S. Grabias, 1994	– S. Grabias, <i>Logopedyczna klasyfikacja zaburzeń mowy</i> , <i>Audiofoniologia</i> 6 (1994).
L. Kaczmarek	– L. Kaczmarek, <i>Korelacyjna klasyfikacja zaburzeń słownego i pisemnego porozumiewania się</i> , <i>Logopedia</i> 12 (1975), s. 5–13.
Z. Kordyl, 1986	– Z. Kordyl, <i>Psychologiczne problemy afazji dziecięcej</i> , Warszawa 1986.
LSTD	– J. Surowaniec, <i>Logopedyczny słownik terminów diagnostycznych</i> , Kraków 1999.
MSJP	– <i>Maly słownik języka polskiego</i> , red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, Warszawa 1968.
PSL	– J. Surowaniec, <i>Podręczny słownik logopedyczny</i> , Kraków 1993.
SJP Szymczak	– <i>Słownik języka polskiego</i> , red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1978–1981.
SSK1	– J. Surowaniec, <i>Słownik słów kluczowych w logopedii</i> , Kraków 1992.
STL	– J. Surowaniec, <i>Słownik terminów logopedycznych</i> , Kraków 1992.
I. Styczek, 1981	– I. Styczek, <i>Logopedia</i> , wyd. 3, Warszawa 1981.

- SWO₂₇ – *Słownik wyrazów obcych* PWN, wyd. 27, Warszawa 1993.
J. Szumska – J. Szumska (red.), *Zaburzenia mowy u dzieci*, Warszawa 1982.
W. Tłokiński – W. Tłokiński, *Mowa. Przegląd problematyki dla psychologów i pedagogów*, wyd. 2, Warszawa 1986.
WEP – *Wielka encyklopedia powszechna* PWN, Warszawa 1969.

Some indicators of the classification of Polish logopedic terminological terms

Abstract

The input of representatives of various disciplines and fields of study in creating logopedic ideas is reflected in the subject literature by the terminological variety and diverse sets of criteria, based on which categorisation of speech, voice, hearing, reading and writing distortions is conducted.

The logopedic terminology originating from the fringes of the discipline (phoniatrics), clinical psychology and child psychology demands a separate set of criteria (aspects, sub-categories) such as: etiology (causes), patomechanism, symptoms of speech distortions and others. Distortions and disturbances of speech can be further divided according to various (sub)types, for example: a. kind, b. extent, c. depth, d. dynamics, and the like.

Depending on the fact whether a given phenomenon is analysed by a physician, linguist or psychologist, each of them pays attention to a different aspect of the problem. The physician mainly concentrates on the causes (etiology) and mechanisms of creating distortions (patomechanisms); the linguist focuses on their linguistic symptoms and consequences for the communication process; the psychologist is interested in the links between other areas of development and effects in the emotional and social functions of the child – pupil (patient) with speech disturbances. These phenomena are evident in the choice of criteria adopted for the categorisation of logopedic problems by the specialists.